

66 | 2 (2026)

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

2

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI
ZA NOVEJŠO
ZGODOVINO

Prispevki za novejšo zgodovino

Contributions to the Contemporary History

Contributions a l'histoire contemporaine

Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC/UDK 94(497.4) "18/19 "
ISSN 0353-0329 (tiskana izdaja)
2463-7807 (spletna izdaja); <https://ojs.inz.si/pnz>
DOI <https://doi.org/10.51663/pnz.66.2>

Uredniški odbor/Editorial board: dr. Jure Gašparič (glavni urednik/editor-in-chief),
dr. Mojca Šorn (namestnica glavnega urednika), dr. Andrej Pančur, dr. Marko Zajc,
dr. Filip Čuček, dr. Marta Rendla, dr. Jurij Hadalin, dr. Agustin Cosovschi, dr. Ivan Sablin,
dr. Martin Moll, dr. Adéla Gjuričová, dr. Andreas Schulz, dr. Sabine Rutar, dr. Neja Blaj
Hribar, Mihael Ojsteršek

Lektura/Proofreading: dr. Andreja Jezernik, Borut Praper in Monika Fritz

Prevodi/Translations: Borut Praper in Monika Fritz

Izdajatelj/Published by: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, tel. (386) 01 200 31 20, fax (386) 01 200 31 60,
e-mail: jure.gasparic@inz.si

Sofinancer/Financially supported by: Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko
dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research and Innovation Agency

Računalniški prelom/Typesetting: Studio Aleja d.o.o.

Tisk/Printed by: Medium d.o.o.

Cena/Price: 15,00 EUR

Zamenjave/Exchange: Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana

Prispevki za novejšo zgodovino so indeksirani v/are indexed in: Scopus, ERIH Plus, Historical
Abstract, ABC-CLIO, PubMed, CEEOL, Ulrich's Periodicals Directory, EBSCOhost

Številka vpisa v razvid medijev: 720

*Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji/ The publisher assumes no
responsibility for statements made by authors*

Fotografija na naslovnici:

Pogled na mlin v Thörlu na avstrijskem Štajerskem, olje na lesu neznanega slikarja, okoli 1850.

Vir: File:Blick auf Thörl c1850.jpg - Wikimedia Commons,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Blick_auf_Th%C3%B6rl_c1850.jpg.

Vsebina

Razprave – Articles

Economics, Nationalism and Politics in Central and South-Eastern Europe:
Introduction to the Thematic Section/ Ekonomija, nacionalizem in politika
v Srednji in Jugovzhodni Evropi: uvod v tematski sklop (Nataša Henig Miščič).... 10

Nataša Henig Miščič, Doing In-Between, Economic Nationalism, and the
Carniolan Savings Bank in Ljubljana, 1870s–1880s / Prakse vmesnosti,
ekonomski nacionalizem in Kranjska hranilnica v Ljubljani v 70. in 80. letih
19. stoletja..... 13

Ivan Smiljanić, The Many Struggles of Anton Kajfež: The Rise and Fall
of a Kočevje Merchant from Political and Economic Perspectives / Mnogi boji
Antona Kajfeža: vzpon in padec kočevskega trgovca s politične ter gospodarske
perspektive..... 36

Oliver Pejić, “Foreign” Businesspeople and Economic Nationalism in
the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes: Cases from the Maribor Oblast
(1922–1929) / “Inozemni” podjetniki in ekonomski nacionalizem v Kraljevini
Srbov, Hrvatov in Slovencev: primeri iz Mariborske oblasti (1922–1929)..... 60

Neja Blaj Hribar, Who Counts as Foreign? Foreign Employment between
Legislation and Public Discourse – the Case of the Drava Banovina / Kdo je tujec?
Zaposlovanje tujcev med zakonodajo in diskurzom - primer Dravske banovine..... 77

Business and Environmental History: Introduction to the Thematic Section /
Poslovna in okoljska zgodovina: uvod v tematski sklop (Ivan Smiljanić)..... 93

Walter M. Iber, Christian G. Schmidt, Hydropower and Entrepreneurship:
Case Studies from Styria / Hidroenergija in podjetništvo: študije primerov
iz Štajerske 96

Eduard Kubů, Barbora Štolleová, Urban Solid Waste as Agricultural
Fertiliser – a Viable Solution or a Relic of the Past? The Garbage Business
in Prague from the 1880s to the 1930s / Trdni komunalni odpadki kot kmetijsko
gnojilo – izvedljiva rešitev ali ostanek preteklosti? Ravnanje z odpadki v Pragi
od 80. let 19. do 30. let 20. stoletja..... 118

Lilija Wedel, Oil Rush in the Imperial Baku: Reciprocal Impacts between
Industry, Environment, and Urbanisation / Naftna mrzlica v Bakuju v času
Ruskega imperija: vzajemni vplivi industrije, okolja in urbanizacije..... 140

Gabriele Mastrolillo , Sacralisation and Monumentalisation of World War I in the Isonzo/Soča Region / Sakralizacija in monumentalizacija prve svetovne vojne v Posočju	161
---	-----

Filip Čuček , Celju preti »neizogibna propast, ako ne bodo merodajni faktorji v dvanajsti uri uvideli, da je pomoč neizogibna in nad vse nujna.« Poplave in regulacije Savinje med obema svetovnima vojnama / Celje Faces an "Inevitable Collapse Unless the Relevant Authorities Finally Realise that Help is Urgently Required." Flooding and Regulation of the River Savinja during the Interwar Period	180
---	-----

Bojan Godeša, Vida Milošević Arnold, Matija Puškarić , Med spominom in revizijo: druga svetovna vojna in vrednote (slovenske) družbe / Between Memory and Revisionism: World War II and the Values of (Slovenian) Society	200
--	-----

Mateja Režek , Jugoslovanska neuvrščenost in globalni jug v osnovnošolskih učnih načrtih in učbenikih socialistične Slovenije / Yugoslav Non-alignment and the Global South in Primary School Curricula and Textbooks in Socialist Slovenia.....	218
---	-----

Razmišljanja in razpravljanja – Reflections and Discussions

Jurij Perovšek , O oblikovanju slovenske (samo)zavesti in volje po nacionalni emancipaciji / On the Formation of Slovenian (Self-)Awareness and the Will for National Emancipation	243
---	-----

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Janja Sedlaček (ed.), Socialist Agricultural Policy: Origins and Implementation. (Agustín Cosovschi)	271
Urška Purg (ur.), Denar in kriminal: tekma brez konca = Money and Crime: The Neverending Race. (Ivan Smiljanić)	275

Jurij Perovšek*

O oblikovanju slovenske (samo)zvesti in volje po nacionalni emancipaciji

IZVLEČEK

V monografiji Zgodovina slovenske politične misli Janko Prunk prikaže njen razvoj od pomladi narodov in revolucijskega časa leta 1848, ko je zaživela z zahtevo izobražencev, študentov in duhovnikov po Združeni Sloveniji (upravnopolitično združenem slovenskem ozemlju v habsburški monarhiji), do vzpostavitve samostojne in neodvisne Republike Slovenije leta 1991. Predstavi niz različnih zgodovinskih položajev, s katerimi je bila vpeta v čas, ki jo je rojeval in usmerjal, in jo razčleni po vseh njenih ideoloških, političnih, družbenih in socialnih značilnostih in podrobnostih. V pogledu na slovenski zgodovinski razvoj je tako jasno razvidno, da so Slovenci poleg kulturne in narodne misli, ki sta usmerjali in vodili slovenski narod na poti k nacionalni samozvesti in emancipaciji, oblikovali tudi politično misel. Zgodovinska podoba Slovencev je sedaj še preglednejša in jasnejša. Monografija prepoznavno prispeva k vedenju o nas samih in razumevanju razmer, ki so oblikovale slovenskega človeka v prejšnjih dobah in deloma tudi še v današnji.

Ključne besede: Janko Prunk, politična misel, Združena Slovenija, avstrijska doba, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslavija, druga svetovna vojna, socialistična Jugoslavija, idejnopolitični monizem komunistične partije, Republika Slovenija

* Dr., znanstveni svetnik, emeritus, Andraž nad Polzelo 398, SI-3313 Polzela; jurij.perovsek@gmail.com

ABSTRACT

ON THE FORMATION OF SLOVENIAN (SELF-)AWARENESS AND THE WILL FOR NATIONAL EMANCIPATION

In his monograph Zgodovina slovenske politične misli (The History of Slovenian Political Thought), Janko Prunk traces the development of Slovenian political thought from the Spring of Nations and the revolutionary period of 1848, when it came to life spurred by the demands from intellectuals, students, and clergy for a United Slovenia (an administratively and politically unified Slovenian territory within the Habsburg Monarchy), to the establishment of the sovereign and independent Republic of Slovenia in 1991. The author presents a series of historical contexts in which this development was embedded – a time that shaped and guided it – and analyses it in terms of all its ideological, political, and social characteristics and details. When considering Slovenia's historical progress, it is clear that, in addition to the cultural and national thought that guided the Slovenian people on their path to national self-awareness and emancipation, the Slovenians also developed their political thought. The historical image of Slovenians is now even clearer and more comprehensive. The monograph makes a significant contribution to our knowledge of ourselves and to our understanding of the circumstances that have shaped the Slovenian people in the past and, to some extent, continue to do so today.

Keywords: Janko Prunk, political thought, United Slovenia, the Austrian period, Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes/Yugoslavia, World War II, Socialist Yugoslavia, the Communist Party's ideological and political monism, Republic of Slovenia

1.

Sicer z zakasnitvijo, vendar nikakor prepozno, imamo lepo priložnost, da znova opozorimo na raziskovalno delo našega nekdanjega dolgoletnega inštitutskega kolega, zaslužnega profesorja ljubljanske univerze, dr. Janka Prunka. Poznamo ga po vrsti tehničnih študij, s katerimi je prebojno zaznamoval slovensko zgodovino in pisje in raziskovalno delo usmeril tudi v razvoj enega od ključnih narodno-identitetnih označevalcev – zgodovino slovenske politične misli. Tako je tudi naslovil svojo zadnjo študijo – *Zgodovina slovenske politične misli*.¹ Temu vprašanju je doslej že večkrat namenil pozornost,² zdaj pa je k slovenskemu zgodovinsko-političnemu prispeval zaokroženo poglabitev

1 Janko Prunk, *Zgodovina slovenske politične misli* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2023).

2 Janko Prunk, *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945* (Ljubljana: Društvo 2000, 1986). Janko Prunk, *Nova slovenska samozavest: pogovori s slovenskimi političnimi prvaki* (Ljubljana: Lumi; Panatal, 1990). Janko Prunk, *Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768–1992)* (Državna založba Slovenije, 1992 (i. e. 1993)). Janko Prunk in Cirila Toplak, *Parlamentarna izkušnja Slovencev* (Ljubljana: Fakulteta

v narodovo presojanje politike in njenih zgodovinskih položajev od slovenskega političnega rojstva v revolucijskem letu 1848 do uresničitve slovenske države – Republike Slovenije (RS) leta 1991. Na to velja v zgodovinarskem razmišljanju posebej opozoriti. Zato sem se ob tej priložnosti odločil, da namesto običajne bolj ali manj kratke knjižne ocene ali poročila za rubriko »Razmišljanja in razpravljanja« pripravi daljšo predstavitev avtorjeve obravnave politične misli in tako prispevam k podrobnejšemu pregledu humanističnih raziskovalnih pridobitev v zadnjem času. Tu naj še enkrat spomnim na avtorjevi izjemno pomembni deli, ki sta pred *Zgodovino* poudarili njegovo zgodovinarsko podobo – *Racionalistična civilizacija: 1776–2000*³ in *Zgodovina Evrope v dobi racionalistične civilizacije 1775–2015*.⁴ V obeh je veliko znanja in pristne zgodovinarske misli in, kot sem že zapisal, bi ju na svoji knjižni polici moral imeti vsak, ki ga zanima domišljeno in celovito podprto zrenje na zadnjih 250 let evropske zgodovine.⁵

Janko Prunk je *Zgodovino slovenske politične misli* zasnoval tako, da je v pogledu na slovenski zgodovinski razvoj jasno razvidno, »da smo Slovenci imeli poleg kulturne in narodne misli, ki sta usmerjali in vodili slovenski narod na poti k nacionalni samozvesti in emancipaciji, tudi politično misel«.⁶ Kot vemo, je z zahtevo izobražencev, študentov in duhovnikov po Združeni Sloveniji zaživela v pomladi narodov in revolucijskem času leta 1848; druge vidike politične misli so ob tem razvijali slovenski poslanci, ki so jih tedaj izvolili v dunajski državni zbor. Avtor se pri presoji graditve slovenske politične misli ustavi ob izstopajočih predlogih, ki so jih podali ob posameznih vprašanjih. Pri vprašanju kmečke odveze sta se srečala predlog Matije Kavčiča, ki je odpravo podložništva povezal z nujnostjo odškodnine »grajščinam«, in predlog Antona Černeteta, ki je na podlagi načela svobode, enakopravnosti in bratstva zavračal odškodnino. (»Moj nasprotnik me je tlačil doslej na duhu in telesu in plenil imetje, jaz pa zahtevam, da mi to povrne.«⁷) Medtem ko je bil Kavčičev predlog z demokratičnega in socialnega stališča škodljiv, je bil Černetov radikalno demokratičen in je odražal duha jakobincev. Prunk opozarja, da je njegov predlog premalo znan in močno pobija tezo o slovenski ponižnosti in hlapčevstvu.⁸ Černetu je pritegnil Anton Gorjup. Državni zbor je izglasoval zemljiško odvezo z odškodnino. Proti njej je glasovala polovica slovenskih poslancev.

Prunk nato opozori na razpravo, ki je v državnem zboru potekala o narodnem vprašanju. V njej je med slovenskimi poslanci Kavčič zagovarjal bistveno naprednejši predlog, kot je bil tisti o zemljiški odvezi. Utemeljeval je razdelitev države po narodnostnem načelu in v njej oblikovanje »Slovenije« (slovenske Štajerske, Kranjske in Slovenskega primorja). A Avstrija je ostala do konca svojega obstoja razdeljena na dežele in je preprečevala slovensko narodno emancipacijo. Stališče nemških nacionalcev, ki so zaradi

za družbene vede, 2005). Janko Prunk in Marjetka Rangus, *Sto let življenja slovenskih političnih strank 1890–1990* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2014).

3 Janko Prunk, *Racionalistična civilizacija: 1776–2000* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008).

4 Janko Prunk, *Zgodovina Evrope v dobi racionalistične civilizacije 1775–2015* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015).

5 Jurij Perovšek, »Janko Prunk – osemdesetletnik«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 62, št. 2 (2022): 208.

6 Prunk, *Zgodovina slovenske politične misli*, 8.

7 Ibidem, 28.

8 Ibid.

Trsta in poti do njega odklanjali vsako misel na federalizacijo države in ustanovitev Združene Slovenije, je v veliki meri pogojevalo oziroma določalo slovensko politiko vse do konca monarhije.

Slovenski poslanci so sodelovali tudi v razpravi o nosilcu oblasti v monarhiji. Pri tem vprašanju se, kot pravi avtor, niso izkazali.⁹ Podprli so načelo cesarjeve suverenosti, ki je zaprlo avstrijsko pot v ljudsko suverenost in pravo demokracijo. Slovenci v revolucionarnem letu 1848 niso dosegli Združene Slovenije, preostalo jim je le agitacijsko delo. Priznani pa sta jim bili etničnost in individualnost in vstopili so v politično življenje. V tem pogledu predstavlja leto 1848 enega od najpomembnejših prelomov v slovenski zgodovini.

2.

Slovensko narodnopolitično gibanje je po porazu revolucije v petdesetih letih onemogočil neoabsolutizem. Avtor lahko zgolj ugotovi, da se je slovensko narodno gibanje omejilo le na uspehe na kulturnem področju. Pomembna pa je bila akcija lavantinskega škofa Antona Martina Slomška, ki je dosegel, da so leta 1859 sedež škofije premestili iz koroškega Št. Andraža v Maribor. Močno so spremenili tudi ozemlje škofije. Lavantinska škofija je celovski odstopila svoje ozemlje na Koroškem, od graške pa je pridobila Slovenske gorice. »S tem je nekako zakoličila slovensko etnično mejo proti Nemcem na Štajerskem in mariborsko Podravje obvarovala pred germanizacijo.«¹⁰ Maribor je tedaj dobil svoje bogoslovje, ki je postalo eno od središč slovenskega narodnokulturnega razvoja in je v poznejših desetletjih vplivalo na utrjevanje slovenstva v mestu in okolici.

Sledila so narodnoemancipacijska prizadevanja v šestdesetih letih. Prinesla so narodno spomenico, ki so jo po februarjem patentu 1861 Slovenci izročili ministrskemu predsedniku Antonu Schmerlingu in v njej zahtevali jezikovno enakopravnost, spojitve slovenskih dežel v eno upravno telo (Schmerling nanjo ni odgovoril) in čitalniško narodno društveno življenje. Za emancipacijo je bila pomembna ustanovitev telovadne organizacije Južni Sokol leta 1863 v Ljubljani. Avtor opozori, da se je v teh letih prevladujoči konservativni staroslovenski politični zavesti, ki je bila izhodišče poznejših Mahničevih idejnopoličnih nazorov, upiral pisatelj Fran Levstik. Postajal je nekakšna vodeča osebnost slovenskega liberalizma.¹¹ Pomembno dejanje je bila ustanovitev kulturno-znanstvene ustanove Slovenska matica leta 1864, ki je bila, kljub medsebojnim trenjem, plod skupne odločitve staroslovencev in liberalnih mladoslovencev. Leto kasneje je slovenska politična misel iskala rešitev narodnega položaja v zamisli t.i. Notranje Avstrije, ki bi obsegala Štajersko, Koroško, Kranjsko, Gorico in Trst, a bi zajemala le 43 odstotkov slovenskega prebivalstva. Zamisel ni

9 Ibid., 35.

10 Ibid., 39.

11 Ibid., 43.

prodrla in tudi vladajoče elite v Avstriji niso razmišljale o njeni izpolnitvi. Jasno se je pokazalo, »da avstrijsko nemštvo ne bo nikoli dovolilo neke avtonomne združene Slovenije in da mora to slovensko ozemlje ostati v domeni nemštva ter biti na dolgi rok germanizirano«. ¹²

Z vzpostavitvijo dualizma leta 1867 so bili Slovenci ločeni od Hrvatov in povsem sami izpostavljeni nemškemu pritisku. Avtor predstavi oba pogleda na reševanje slovenskega vprašanja, ki sta nato trideset let predstavljala narodnopolitični usmeritvi obeh tedanjih idejnih taborov. Liberalci so njegovo rešitev na podlagi naravnega prava videli v Združeni Sloveniji in povezavi z drugimi jugoslovanskimi narodi (Josip Vošnjak), konservativci pa so vztrajali pri legitimizmu v Avstriji, upajoč, da se bo demokratizirala in sprejela načelo narodne avtonomije, ki bo k sebi pritegnila še druge Jugoslovane (Janez Bleiweis). Leta 1868 so na mladoslovenski (liberalni) strani ustanovili politični list *Slovenski narod*, ki se je v svojem programu osredinil na federalistične narodnopolitične zahteve in poudaril pomen vere in Cerkve. Dejstvo, da so pri tem pustili ob strani vse temeljne politične in socialne zahteve, ki so tedaj v Evropi in tudi v Avstriji določale liberalce, ne dokazuje, »da so bili slovenski politiki nerazgledani ali neozaveščeni, ampak so se zavedali goreče potrebe slovenske narodnopolitične emancipacije kot temeljnega pogoja narodnega obstoja in razvoja«. ¹³ *Slovenski narod* je podprl tudi povezovanje z drugimi jugoslovanskimi narodi. Oprl se je na leto dni starejšo Levstikovo zamisel o politični solidarnosti Slovencev in Jugoslovancev. Tu se srečamo z opozorilom, da je Levstik svojo zamisel povezal z malodušno digresijo, po kateri naj Slovenci sami zase v politiki nikoli ne bi nič pomenili. To je bil izraz strahotne politične eksistencialne stiske. Levstik je pozneje ni ponavljal v takšni obliki,

je pa živela v slovenskem narodu dolga leta in prevladovala nad samoslovensko politično samozadostnostjo ter v bistvu determinirala slovensko narodnopolitično gibanje in njegove odločitve. Samoslovensko samozavest je v slovenskem narodnopolitičnem gibanju močneje zaznati le v treh obdobjih v novejši slovenski zgodovini: prvič pri nekaterih slovenskih demokratičnih ljudskofrontnih silah v letih 1939–1940, potem pri istih z vso elementarno močjo v času narodnoosvobodilnega boja in nato še enkrat v letih 1986–1991, ko je vodila do samostojne slovenske države. ¹⁴

Na slovenski politični poti je ob pojavu *Slovenskega naroda* sočasno nastopilo tudi narodno gibanje, ki je še družno nastopalo za slovenski narodni program – Združeno Slovenijo. Gre za poznano taborsko gibanje, ljudska zborovanja na prostem, ki so jih pripravili v letih 1868–1871.

Taborske zahteve so bile tako splošno vseslovenske, da so se zanje mogli družiti mlado- in staroslovenci. Na taborih so sodelovali vsi družbeni sloji, kmetje,

12 Ibid., 44–45.

13 Ibid., 50.

14 Ibid.

meščanstvo, inteligenca in duhovništvo, zato taborske zahteve lahko veljajo za pravi množični narodni plebiscit. Takšna slovenska narodno politična enotnost je bila do neke mere dosežena le v deklaracijskem gibanju 1917–1918 in v letih 1990–1991.¹⁵

V času taborov se je leta 1870 v Ljubljani zbral še jugoslovanski kongres, ki so se ga udeležili slovenski in hrvaški politiki ter predstavnik vojvodinskih Srbov Laza Kostić. Izrekli so se za kulturno in jezikovno enotnost Slovencev, Hrvatov in Srbov v monarhiji. To stališče je »izviralo samo iz spoznanja, da naj bi s temi problemi ne zapletali kovanja politične enotnosti v boju proti nastopajočemu nemštvu.«¹⁶ Proti kongresu je nastopil politični voditelj vojvodinskih Srbov Svetozar Miletić, ki je odklanjal povezovanje slovenskega vprašanja z bojem Srbov in Hrvatov. Ugovarjal mu je Josip Jurčič. Ugotavljal je, da Miletić Slovence izključuje iz jugoslovanske zveze in sili Hrvate, naj Slovence prepustijo Nemcem.

Avtor preide na spor med mlado- in staroslovenci, ki se je razvnel po koncu taborskega gibanja. Imel je idejnopolitično ozadje, v programu Združene Slovenije pa med obema taboroma ni bilo bistvenih razlik. *Zgodovina slovenske politične misli* predstavi njun ideološko-politični značaj. Za mladoslovence avtor pravi, da njihov program ni bil posebej ideološko usmerjen. Celo izrecno je poudarjal moralno vrednost krščanstva in narodnobuditeljsko vlogo Cerkve. Na vprašanje, zakaj so staroslovenski konservativci, ki so se opirali na Katoliško cerkev, tako ostro nastopali proti liberalcem, odgovarja, da je bil razlog precej preprost. »Šlo jim je za obrambo svojega vodstvenega položaja v slovenskem narodu.«¹⁷ Pomembno je avtorjevo opozorilo, da se je slovenski konservativizem razlikoval od konservativizma v večini evropskih držav. Tam se je v boju s svobodnjaškim meščanstvom opiral na aristokratski fevdalni sloj, ki je kljub zmagi meščanske revolucije zadržal nekatere pomembne ključne položaje v družbi in državi: še precej zemljiške veleposesti in vodstvene položaje v državnem aparatu, v visoki administraciji, vojski in diplomaciji. Na Slovenskem takšnih temeljev ni imel, zato se je socialno naslonil na kmeta, ki je predstavljal večino slovenskega prebivalstva. Označevala ga je še ena značilnost: tudi ideološko se je precej razlikoval od klasičnega evropskega aristokratskega konservativizma. Popolnoma je sprejel idejni pogled Katoliške cerkve, ki se je sredi šestdesetih let oblikoval v vatikanski kuriji in leta 1864 dobil svoj izraz v encikliki papeža Pija IX. *Quanta cura* z njenim seznamom – *Syllabus* – osemdesetih »največjih in najpomembnejših zmot« sodobnega časa. Vsebovale so zavrnitev vseh idejnopolitičnih in kulturnih stvaritev razsvetljenstva (liberalizma), od poudarjanja razuma kot temelja vsega človekovega razmišljanja in odločanja, človekove svobodne volje in svobodnih odločitev do ločevanja Cerkve od države in pojmovanja Cerkve le kot civilne družbene organizacije. *Syllabus* je poudarjal pomen družine kot temelja družbe, svetosti zakonske zveze in nasprotoval enačenju pravic vseh veroizpovedi pred državno oblastjo. »S takšno ideologijo je *Syllabus* –

15 Ibid., 55.

16 Ibid., 57.

17 Ibid., 51.

oziroma njegova prilagoditev na slovensko družbo – vnesel hudo idejno in socialno razklanost, ki je obremenjevala slovensko družbo do konca druge svetovne vojne.«¹⁸

Po taborskem gibanju so na katoliški strani leta 1873 ustanovili svoj politični list *Slovenec*. Zagovarjal je konservativni legalistični program brez omembe temeljnih človekovih in državljskih pravic, se potegoval za slovensko narodnost in Katoliško cerkev ter nastopal proti liberalizmu. To je bil, kot pravi Prunk, z nekaj dopolnili do srede devetdesetih let program slovenskih političnih katolikov. *Slovenčev* obsojanje liberalizma je zavrnil *Slovenski narod*, ki je poudaril, da ta Cerkvi ni sovražen, in izrazil upanje, da bodo potomci doživeli čas, ko bosta liberalizem in krščanstvo složna v spravi med seboj. Prvotni slovenski liberalizem si je zaradi boja proti nemškemu pritisku prizadeval ohraniti narodnopolitično enotnost ob zavedanju, da je večina slovenskega naroda močno ukoreninjena v versko obarvani, krščanski tradiciji.

Slovenska politika je poznala tudi misel o slogi. Ta je zaustavila konflikte med obema strujama narodnega gibanja, ki so v sedemdesetih letih postajali vse pogostejši. Avtor pritrjuje uveljavljeni oceni, da je bilo slogaštvo, izraženo kot oblika upiranja nemštvu, bolj ali manj le premirje, saj gredo načela svojo pot.¹⁹ Obdržalo se je do začetka devetdesetih let. Večji del tega obdobja se je prekrival s Taaffejevo dobo, režimom ministrskega predsednika Eduarda Taaffeja v letih 1879–1893, ko so se Slovenci zadovoljili z »drobtinčarsko« politiko, malimi ugodnostmi, s katerimi je Taaffe nagrajeval tudi svoje slovenske podpornike. Vseeno pa so tedaj dosegli velik dvig kulturne ravni in splošne razvojne stopnje slovenskega naroda.

Zgodovina slovenske politične misli na Taaffejevo dobo pokaže še z enega vidika. V takratnem družbenem in idejnopolitičnem življenju je leta 1884 prišlo do Mahničevega ideološkega posega. Začel je boj za ločitev duhov in v znanem spisu *Dvanajst večerov* položil temelje agresivnemu katolištvu med Slovenci. Kot izrazit zastopnik katoliškega univerzalizma je konec osemdesetih let razširil idejni boj na vsa področja javnega življenja in spodbudil politični razkol med liberalizmom in političnim katolicizmom. Sistematične idejnopolitične, kulturno-prosvetne in socialnogospodarske smernice za delovanje katoličanov so pod njegovim vodstvom izdelali na I. slovenskem katoliškem shodu leta 1892.

Ker se politična misel prepleta s socialnogospodarskimi nazori, *Zgodovina* ponuja tudi vpogled v socialnogospodarski značaj političnih taborov. Označujočega so razvili v katoliškem, kjer so odločilno podporo dobili v socialnogospodarski akciji Janeza Evangelista Kreka. Avtor opozori na njegovo antropološko-sociološko študijo kmečkega položaja v *Črnih bukvah kmečkega stanu* leta 1895 in zadružno akcijo organiziranja kmečke samopomoči v obliki hranilnic in posojilnic. Kot socialno razgledan mislec je Krek ustanavljal tudi izobraževalna in socialna podporna društva za obrtnike in delavski stan. Avtor predstavi še Krekov *Socialni načrt slovenskih delavskih stanov* iz istega leta – moderen socialni načrt slovenske družbe, ki bi temeljil v svobodnem samoorganiziranju posameznih slojev na podlagi vzajemnosti in solidarnosti med stanovi ter

18 Ibid..

19 Ibid., 65.

pomoči države. Krekovo socialno družbeno delovanje je dalo katoliški politični stranki, ki je nastopila leta 1895, značaj resnično vseljidske stranke (morda ji je manjkalo še nekaj demokracije) in jo usposobilo za uspešno tekmovanje z domačimi nasprotniki, liberalci in socialnimi demokrati. Ti so se, tako kot liberalna in katoliška stran, strankarsko organizirali sredi devetdesetih let. Tristrankarstvo se je na Slovenskem ohranilo do konca avstrijske dobe, čeprav je v začetku 20. stoletja kazalo, da bi lahko prišlo do oblikovanja še dveh političnih subjektov. Avtor opozarja na intelektualni skupini masarykovcev in narodno-radikalne mladine, ki pa sta ostali brez družbenega in političnega zaledja za samostojno strankarsko akcijo. Politična misel prvih se je opirala na kritiko liberalizma, političnega katolicizma, socialne demokracije in marksizma, ki jo je podal češki filozof in politik Tomáš Masaryk. Prunk jo označi za nekakšen reformistični socializem z reformističnimi demokratičnimi kulturnoantropološkimi pogledi na družbo in socializem.²⁰ Masarykovci so v nacionalnem vprašanju zagovarjali narodno avtonomijo. Druga skupina je pripadala liberalnemu idejnemu krogu, zaznamovala pa sta jo nasprotovanje političnemu katolicizmu, ki je že prihajalo v protikatolištvo, in jugoslovanski unitaristični nacionalni program.

Narodni vsebini slovenske politične misli se nato *Zgodovina* posveti na njeni novi ravni, zamisli o oblikovanju tretje, jugoslovanske državnopravne enote v habsburški monarhiji. Trialistična ideja je v različnih oblikah rasla od konca 19. stoletja. S tem državnopravnim programom je katoliška stran prevzela vodstvo v narodni politiki. Narodno vprašanje je zaposlovalo tudi liberalno in socialnodemokratsko stran, ki pa o trializmu nista posebej govorili, tudi zaradi tega, ker je bil to med Slovenci program katoliške stranke. Za liberalne koncepte je bil značilen novoilirizem, poudarjanje kulturne enotnosti jugoslovanskih narodov, ki je najboljši temelj za njihovo politično združitev. Unitaristični koncept je v stališču o slovensko-hrvaški narodni enotnosti živel tudi v katoliškem taboru, h kateremu se je odkrito nagnil vodilni katoliški ideolog Aleš Ušeničnik. Jugoslovansko unitaristično smer je zagovarjalo tudi revolucionarno gibanje Preporod, ki je prvo med Slovenci izhajalo iz prepričanja, da je svoboda slovenskega naroda mogoča le na razvalinah habsburške monarhije, hkrati z združitvijo z drugimi jugoslovanskimi narodi. Unitarizem je prav tako zaznamoval socialno demokracijo, ob tem ko so nekateri njeni vidni pripadniki (Anton Dermota, Dragotin Lončar, Albin Prepeluh, Henrik Tuma) zavrnilo novoilirsko kulturno in jezikovno jugoslovanstvo. Kot vemo, je največji odmev imela Cankarjeva zavrnitev novoilirizma v njegovem predavanju Slovenci in Jugoslovani leta 1913. Podobno izkušnjo je isto leto doživela liberalna stran, ko se je v t. i. *Vedini* anketi o odnosu med slovenstvom in jugoslovanstvom večina njenih slovenskih udeležencev izrekla za ohranitev slovenskega knjižnega jezika. A slovenska politična misel je 20. stoletje začela s prepoznavno jugoslovansko unitaristično usmeritvijo.

Ob zgoraj povedanem avtor opozori še na druge tedanje programske poudarke v slovenski politiki. Ustavi se pri širšem liberalnem političnem in socialnem programu leta 1906, ki so ga utemeljili v nacionalizmu, demokratizmu, svobodomiselnosti in

20 Ibid., 91.

socialnih reformah (ponovili so temeljne liberalne vrednote v okviru meščanskega kapitalističnega sistema), in Krekovem prizadevanju za starostno kmečko zavarovanje leta 1909. Izhajalo je iz njegove podpore vladnemu predlogu zakona o splošnem socialnem zavarovanju. V državnem zboru ga niso sprejeli. Prunk opomni, da je misel o kmečkem zavarovanju v Sloveniji zamrla za več kot pol stoletja.

Krek je bil s svojim pomembnim, naprednim socialno zaščitnim angažiranjem za starostno zavarovanje kmetov daleč pred svojim časom. Zanimivo, da so mu za časa življenja nasprotovali liberalci iz socialno-gospodarskih razlogov, po zmagi revolucije pa tudi njena vodilna sila iz ideoloških razlogov, češ da je mali kmet zasebni lastnik in zato nasprotnik socializma. Trajalo je kar nekaj desetletij, da je jugoslovanski komunistični režim opustil takšno dogmatsko sektaško stališče.²¹

Avtor se še enkrat obrne k trializmu in spomni, da je nemška stran dosledno odklanjala vključitev Slovenije v jugoslovansko državnopravno enoto. To je pomenilo, da brez vojne in oslabitve nemštva v habsburški monarhiji in Evropi tudi mlajša generacija, kljub svojemu morebitnemu radikalizmu, ne bi imela možnosti, da bi slovenske dežele iztrgala iz nadoblasti in življenjske sfere nemštva. »Toda na kako veliko vseevropsko vojno ni računal nihče« – »a zgodilo se je prav to.«²²

Zdaj se Prunk posveti obdobju prve svetovne vojne. Opozori na slovenski avstrijski patriotizem na njenem začetku. Nato opiše pot slovenske politike do (trialistične) Majniške deklaracije leta 1917, njeno preseganje v odločitvi za izstop iz habsburške države in oblikovanje samostojne jugoslovanske skupnosti. Uresničila jo je slovenska samoodločba 29. oktobra 1918, ko so dotedanji habsburški Jugoslovani oblikovali Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS). Ustavi se ob slovenski samostojnosti v Državi SHS in predstavi proces jugoslovanske državne združitve novembra 1918. V njem so se srečali sprva republikanski in federalistični koncept katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS) in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, monarhistični in unitarnocentralistični načrt liberalne Jugoslovanske demokratske stranke, narodnoavtonomistična resolucija Kulturnega odseka Narodnega sveta in proti njej usmerjena unitarnocentralistična izjava liberalnih umetnikov in intelektualcev. Ne pozabi na opozorilo socialnega demokrata Antona Štebija, ki je svaril pred združitvijo s Srbijo, na kar je že septembra 1918 opozarjal tudi katoliški prvak v avstrijski dobi Ivan Šusteršič. Združitev Države SHS in Kraljevine Srbije v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev (od leta 1920 Kraljevina SHS) so v podreditvi centralističnemu načelu in sprejemu monarhije izvedli 1. decembra 1918. Avtor zapiše:

Začenjalo se je novo politično življenje Slovencev, mnogo bolj problematično, kot so si ga predstavljali od odhodu iz habsburške monarhije. To je bilo razumljivo, saj

21 Ibid., 113.

22 Ibid., 114–15.

so se srečali narodi različnih kultur, načinov življenja oz. civilizacijske opredelitve.²³ [...] Nekaj pa je moč ugotoviti: da so Slovenci Jugoslavijo sprejemali in ji bili zvesti, tako politiki kakor navadni državljani, čeprav ni izpolnila vseh njihovih sanj. Tudi zanje je bila narodna država in kljub vsemu 'minor malum', kot se je malo pred njenim koncem, pred okupacijo, izrazil slovenski narodni voditelj dr. Anton Korošec.²⁴

3.

Dobrih dvainsedemdeset let trajajočo jugoslovansko stopnjo v razvoju slovenskega naroda Prunk začne s poudarkom, da Srbi in dvor, ki so dominirali v novi jugoslovanski državi, niso ravnali modro in taktno. »Namesto da bi pustili avtonomijo dežel, ki so se združile s Srbijo, in tako ustvarili prepričanje enakopravnosti združenih bratskih narodov, sta v svoji zavesti zmagovalca uvedla centralistično državno obliko in odpravila vse avtonomne politične institucije pri nesrbskih narodih in jih podredila Beogradu.«²⁵ To je odrazila Vidovdanska ustava leta 1921, ki je uzakonila državni centralizem in jugoslovanski narodni unitarizem, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi le »plemena« enotnega, sicer troimenega, jugoslovanskega naroda. Ustava je sprožila oster boj med centralizmom in narodnoavtonomističnim oziroma federalističnim stališčem v državi. Narodnoavtonomistične zahteve je na Slovenskem najbolj izrazito zastopala SLS. V letih 1919–1920 je slovenska politična misel vodila do pojava novih strank – liberalne Slovenske kmetijske stranke in liberalne Narodno socialistične stranke ter revolucionarne komunistične organizacije; slednjo so leta 1921 izločili iz političnega sistema in je od tedaj delovala ilegalno.

Nikakor ni zmoten poudarek, da je slovensko družbo v prvi jugoslovanski skupnosti – Kraljestvu/Kraljevini SHS (od 1929 Kraljevini Jugoslaviji) – v ideološkem pogledu najmočnejše zaznamovalo nasprotje med političnim katolicizmom in liberalizmom. Iz avstrijske dobe so ga prenesli v novo državo. Tu avtor ugotavlja, da je ideološko nasprotje »slovensko politiko v prvi Jugoslaviji prevevalo mnogo bolj kot v zrelih demokratičnih evropskih državah.«

Težko je kratko povedati, iz česa je izvirala takšna prevlada ideološkosti v slovenski politiki. Čeprav je ta šla skozi razsvetljensko civilizacijsko akcijo in meščansko revolucijo leta 1848, to na njej ni pustilo modernega in demokratičnega pečata kot v drugih sosednjih srednjeevropskih deželah. Najbrž je bila temu kriva skrajno nerazvita slovenska kmečka družba, ki se je prepočasi socialno spreminjala in je ohranjala svoj konservativni značaj, v katerem pa se je dobro počutila protimoderna sila – Katoliška cerkev. Tako je Katoliška cerkev, zlasti večina njene višje duhovščine, vztrajala pri pogledih protimodernizacijske okrožnice papeža Pija IX. *Quanta cura* z njenim

²³ Ibid., 147.

²⁴ Ibid., 148.

²⁵ Ibid., 149.

seznamom najhujših proticerkvenih zmot, Syllabus, iz leta 1864. Slovenski liberalci pa so nastopali proticerkveno, najhujši celo protikrščansko.²⁶

Obe meščanski stranki, katoliška in liberalna, sta bili odločni nasprotnici komunizma.

V dvajsetih letih – do kraljeve diktature leta 1929 – je slovensko politično misel dopolnila vrsta narodno- in idejnopolitičnih ter socialnogospodarskih poudarkov. Na polju narodnega vprašanja so izstopali Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev leta 1921, ki je bila idejna podlaga širokemu slovenskemu avtonomističnemu gibanju, federalistični državnopravni načrt SLS, podan v znani brošuri *Sodite po delih!* leta 1923, federalistični program, ki ga je oblikovala Slovenska republikanska stranka Antona Novačana, federalizem pa so leta 1923 sprejeli tudi komunisti. Avtonomistično-federalistično stališče je ob najmočnejši politični stranki, SLS, živelo tudi v drugih delih slovenske politike, krajši čas celo v unitarnocentralističnem liberalnem taboru. Sicer je v njem vse obdobje kraljevine jugoslovanski unitarizem imel najmočnejšo oporo. Podpirali so ga tudi socialisti. Poleg Prepeluh-Lončarjeve avtonomistične akcije je avtonomizem vidno zagovarjal tudi narodno demokratični intelektualec Lojze Ude.

Zgodovina slovenske politične misli podaja odgovor na vprašanje, zakaj najmočnejša slovenska politična stranka in vodilna avtonomistična sila SLS ob večinskem slovenskem avtonomističnem razpoloženju ni radikalizirala svojih narodnopolitičnih zahtev. Avtor opozori, da so ji njeni nasprotniki, zlasti komunisti in po letu 1932 tudi krščanski socialisti, očitali skrajni oportunitizem, takšne ocene pa so v obdobju komunističnega sistema prešle tudi v zgodovinopisje.

Toda če danes pogledamo objektivni položaj Slovencev in njihovih meščanskih strank, lahko malo bolj razumemo njihovo obnašanje. Zunanjepolitično sta Slovence tudi po odhodu iz Avstrije ogrožala nemški in italijanski imperializem in vedeli so, da jim neke vrste narodno zaščito nudi le jugoslovanska država, zato je niso hoteli radikalno napadati in ogrožati, kot je to počel del hrvaške meščanske politike, ki si je zaradi boljšega geografskega položaja Hrvaške to lahko privoščil.²⁷

Vseeno pa se je SLS leta 1933 odločila za radikalno in odmevno Slovensko deklaracijo, ki je zahtevala združitev vseh razkosanih delov slovenskega naroda in federativni položaj Slovenije v jugoslovanski državi. Lahko se le strinjam s poudarkom, da je bila deklaracija zaradi vodilne vloge SLS »najpomembnejši slovenski narodnopolitični program med dvema vojnoma«²⁸. Če ostanemo pri katoliški strani, je treba povedati še to, da je v dvajsetih letih na 5. katoliškem shodu leta 1923 oblikovala tudi premišljen socialni program, ki pa je bil za delavsko krilo SLS, tega so obvladovali krščanski socialci (imenovati so se začeli tudi krščanski socialisti), še premalo radikalen. Krščanska

26 Ibid., 153.

27 Ibid., 152–53.

28 Ibid., 192.

duhovno prenoviteljska intelektualna generacija križarjev, ki se je lotevala tudi političnih in socialnih problemov, je nato vzpostavila radikalno odklonilen odnos do kapitalističnega sistema, podoben socialnodemokratskim pogledom. Med SLS in njenimi krščanskimi socialisti je prišlo do razhoda. Avtor opozori še na izstopajoči pojav v slovenskem komunističnem gibanju v letih 1922–1923, ko je njegovo tedanje vodstvo zagovarjalo povezovanje komunističnega proletariata z nekomunističnim. Prevladala je strogo revolucionarna komunistična smer, ki je to povezovanje obsodila in njegove pobudnike izključila iz svojih vrst.

4.

Trideseta leta, ki jim je politični okvir vzpostavila kraljeva diktatura, avtor razčleni skozi prestrukturiranje tedanjega slovenskega političnega življenja. Obravnava razmere v katoliškem taboru, ki jih je izražal idejni spopad uradnih katoliških krogov s krščanskimi socialisti. Ti so se že »premaknili na socialistično razredno stališče reformnega socialnodemokratskega tipa, s tem, da so ostali zvesti krščanskemu religioznemu etosu«.²⁹ V katoliškem političnem vodstvu je prevladala neokonservativna desnica, ki se je usmerila po neokonservativni korporativistični encikliki Pija XI. *Quadragesimo anno* iz leta 1931. Zgodovina se ustavi tudi pri misli politika in sociologa Andreja Gosarja in njegovi »tretji poti« družbenega reformizma, ki jo umešča med katoliški konservativni solidarizem in radikalni krščanski socializem.

Zaradi vztrajanja pri unitarističnem jugoslovanstvu in podpiranja režima diktature so od liberalne politike v prvi polovici tridesetih let začele odpadati posamezne narodnodemokratske in federalistično naravnane skupine (skupina ob glasilu *Slovenija*, skupina ob glasilu *Slovenska zemlja*). Odmevno kritiko liberalnega unitarizma je v znani knjižici *Kulturni problem slovenstva* leta 1932 podal tudi Josip Vidmar. O narodnemu vprašanju so svoje poudarke izrekli še komunisti in v ustanovnem manifestu Komunistične partije Slovenije (KPS) leta 1937 zahtevali federativno jugoslovansko zvezo. V slovenski politični misli jo je leta 1939 ponovno poudarila še *Slovenija* in zelo jasno krščanski socialisti, medtem ko jo je SLS v drugi polovici tridesetih let zaradi zavezanosti vladi, v kateri je sodelovala, in zunanje ogroženosti za dalj časa utišala. Po avtorjevi oceni so tedaj vsestranski slovenski narodni program oblikovali krščanski socialisti, ki so izjavili, da nočejo ideoloških bojev in ustvarjanja novih razlik, pač pa želijo doseči čim večje soglasje v gospodarskih, socialnih in političnih zadevah ter vzbuditi željo po resnični slovenski skupnosti. Zaradi zaostrenih ideoloških razmer ni prišlo niti do poskusa, da bi uresničili svoj program, ki so ga naslovili *Kaj hočemo?*. Tako so svoje narodnoemancipacijske in politične zahteve sočasno poimenovali tudi komunisti, ki so jih predstavili preko legalne Zveze delovnega ljudstva Slovenije. Avtor pojasnjuje, da so bile osredinjene na povsem aktualne konkretne politične potrebe slovenskega naroda, postavljene v izrazito komunistični interpretaciji. In če so bili

²⁹ Ibid., 200.

»slovenski komunisti, preprosto povedano klon ruskega boljševiškega komunizma«, ujeti v »voluntaristično predstavo o delavski komunistični revoluciji«, ³⁰ je na drugi strani tedanjega slovenskega ekstrema živel ultrakatolištvo kot nasprotni idejno-politični temelj. Hotelo je zmago katolištva na vseh področjih človekovega delovanja. Izražali sta ga študentska skupina pod vodstvom profesorja Teološke fakultete Lamberta Ehrlicha, zbrana ob glasilu *Straža v viharju*, in dijaška skupina pod vodstvom gimnazijskega profesorja Ernesta Tomca, zbrana ob glasilu *Mi mladi borci*. Slovenska družba je bila na predvečer druge svetovne vojne nevarno polarizirana.

5.

Prunk že pred obravnavo druge vojne na Slovenskem zapiše, da so Slovenci ob okupaciji leta 1941 in usodnem političnem razkosanju ostali

brez neke potrebne demokratične in akcijsko sposobne politične sile (razen med primorskimi Slovenci) [mišljena je primorska katoliška sredina, op. J. P.], ki bi organizirala protifašistični odpor. Mogočna SLS se je potegnila v škodljiv atentizem, njena konkurentka, slovenska liberalna stranka, pa se je vdala upanju na rešitev od jugoslovanske begunske vlade. S tem pa se je odprla pot za odporiško akcijo komunistične partije, ki pa je svoje aktivnosti od vsega začetka usmerjala tudi za svoje revolucionarne cilje, vzpostavitev sovjetske družbe na Slovenskem. Na Slovenskem pa ni bilo sile, ki bi bila tako močna, da bi se lahko učinkovito zoperstavila komunističnim revolucionarnim načrtom in dejanjem.³¹

Ko vojno obravnava, najprej opozori na programsko politična izhodišča Osvobodilne fronte (OF), ki so utemeljila njen narodnoosvobodilni in emancipacijski program, ekskluzivnost njegovega vodenja in razredni revolucionarni boj, ter na temeljna idejnopolitična vprašanja, ki jih je OF leta 1941 razčistila znotraj sebe in utrdila svojo organizacijo, izgubila pa prvotno demokratično naravo. Spomni tudi na izključitev Stare pravde iz OF leto dni kasneje. Predstavi še narodnoosvobodilne izjave OF nasprotujočih nekdanjih slovenskih vladajočih elit.

Državljanska vojna je bila bridka slovenska zgodovinska izkušnja. Avtor pojasnjuje, da je vanjo vodila intenzivna, ostra propagandna vojna, ki se je v začetku leta 1942 vnela med revolucionarno OF in protirevolucionarnimi ideologi. Na komunistični strani jo je napovedal politični sekretar OF, komunist Boris Kidrič, ki je februarja 1942 v *Delu*, glasilu Centralnega komiteja KPS, pokazal izrazito sovražen odnos do meščanstva – komunističnega razrednega sovražnika. To je bila »odkrita vojna napoved za razredni obračun že kar neposredno v teku narodnoosvobodilnega boja«. ³²

³⁰ Ibid., 215.

³¹ Ibid., 183.

³² Ibid., 240.

Tega so se dobro zavedali Ehrlichovi Stražarji, protikomunistični politični katoličani, zlasti mladi intelektualci desne avtoritarne usmeritve. Prav tako v februarju 1942 so se zavezali slovenstvu in njegovemu varovanju. Avtor opozori, da njihov program ni omejnjal nobene strategije ali sredstva, kako ga uresničiti. V njem tudi še ni bilo mogoče prebrati nobenega poziva za obračun s partizanskim gibanjem, za katerega so vedeli, da ga vodijo komunisti, in tudi ne za obračun z okupatorjem.³³ Zatem o vzrokih državljanske vojne navede oceno, ki so jo izoblikovali na posvetovanju Žrtve vojne in revolucije v državnem svetu leta 2004:

Zaradi vse očitnejšega komunističnega obvladovanja narodnoosvobodilnega odpora oz. boja se že leta 1941, zlasti pa od 1942, ko se v imenu tako imenovane revolucionarne justice, na katero sta pristala tudi Edvard Kocbek in Josip Rus, razraščajo partijsko vosovske likvidacije, hkrati pa se v imenu antikomunizma vzporedno razvija boj proti partizanskemu narodnoosvobodilnemu gibanju[, n]astane državljanska vojna [...]. Namerni in neposredni povzročitelji, s tem pa tudi glavni krivci državljanske vojne, tega nujnega pogoja komunistične revolucije, so komunisti. In ko ob koncu vojne prevzamejo oblast, z revolucijo ne prenehajo, marveč jo institucionalizirajo, obenem pa stopnjujejo. Temeljno revolucionarno dejanje po koncu vojne, se pravi, komunistično oblast utemeljujoče dejanje, je zunajsodni pomor domobrancev, ki so jih vrnil Angleži.³⁴

To je tudi končna teža – tako Prunk – »slovenske tragedije druge svetovne vojne«.³⁵

Zgodovina slovenske politične misli še ostaja v letu 1942. V razmerah revolucionarnega terorja je Lambert Ehrlich aprila 1942 na italijansko okupacijsko oblast naslovil spomenico, ki je bila pol kritika italijanskega fašističnega nasilja v Ljubljanski pokrajini in pol predlog za sodelovanje oborožene slovenske formacije z Italijani (»predlog za odkrito kolaboracijo«) za zatrtje komunističnega gibanja.³⁶ Po drugi strani je Lojze Ude, ki je spomenico ostro obsodil, KPS neuspešno pozval, naj opusti revolucionarni teror. Ob tem sta bili revolucionarna in protirevolucionarna stran živo dejavni v politični publicistiki. Avtor predstavi *Slovenski zbornik*, ki ga je OF izdala maja 1942, in sočasno situacijsko oceno protirevolucionarnega tabora ter program ministra Mihe Kreka, pripadnika SLS v begunski vladi, iz decembra 1942, ki sta kazala na pripravljenost za sodelovanje z OF. KPS ni imela volje za tako sodelovanje. Novembra 1942 so pripravili enega najpomembnejših dokumentov revolucije, Položaj in vloga delavskega razreda v slovenskem narodnoosvobodilnem boju (NOB), ki so ga oblikovali ob ustanovitvi Delavske enotnosti, organizacije delavstva v NOB. Dokument je brez zadržkov govoril o delavskem vodstvu slovenske družbe, »kar je bil samo evfemizem za komunistično razredno družbo«.³⁷ Nastopi leto 1943, ko je komunistični revolucionarni

33 Ibid., 241–42.

34 Ibid., 243–44.

35 Ibid., 275.

36 Ibid., 246.

37 Ibid., 253–54.

projekt pospešila Dolomitska izjava, »usodna za nadaljnji razvoj OF, iz katerega je bil izgnan politični pluralizem. Tako je bila odprta nemotena pot za utrditev komunistične politične in ideološke nadvlade oziroma monizma.«³⁸ V izjavi so zapisali, da bodo komunistično družbo gradili na osnovah sovjetske družbe. Septembra 1943 se je s popolno zmago partizanske strani (Grčarice, Turjak) končala prva stopnja državljanske vojne. Prunk ob tem razmišlja, kako je lahko partizanska stran, ki je številčno le malenkostno presegala nasprotno, dosegla tak uspeh. Pristavi, da so se v obeh taborih borili popolnoma enaki in intenzivno motivirani Slovenci. »Partizanska premoč je, kot kaže, bila v njihovem poveljniškem kadru in v njihovi ustreznejši mobilni, operativni taktiki, počivajoči na gibljivih udarnih brigadah ter pripravljenosti vseh na borbo.«³⁹ Dvajsetega aprila 1944 je s prisego zvestobe domobrancev Adolfu Hitlerju na stadionu za Bežigradom v Ljubljani protirevolucionarna stran pod vodstvo Leona Rupnika stopila v odkrit kolaboracionistični odnos z nemškim okupatorjem.

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 je Vrhovni plenum OF 16. septembra sprejel zgodovinski sklep in razglasil priključitev Slovenskega primorja k združeni Sloveniji v Jugoslaviji. Odločil se je tudi izvesti volitve v novo slovensko narodno zastopstvo, ki so ga oblikovali oktobra 1943 v Kočevju. Avtor pravi, da »če pogledamo čisto stvarno, je bil Kočevski zbor delegatov zbor pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih simpatizerjev. Toda tudi to je bilo pomembno narodno dejanje.«⁴⁰ Še vedno mu ostane

pomembno mesto v zgodovini slovenskega naroda na njegovi emancipacijski narodnoosvobodilni poti. Na nek način pomeni kar višek slovenskih narodnoosvobodilnih prizadevanj in uspehov v času narodnoosvobodilnega boja v drugi svetovni vojni. Na zboru se je neokrnjeno, brez vsakega tujega vpliva in vmešavanja, slovenski narod sam, oziroma vsaj njegov aktivno boreči se del, suvereno izrazil o svojih narodnih pravicah, perspektivah, o svojem narodnem predstavništvu in o svoji nameri vključiti se v novo demokratično in federativno Jugoslavijo.⁴¹

Politična misel odporniškega gibanja je nato na črnomaljskem zasedanju novoooblikovanega Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta februarja 1944 še enkrat poudarila slovensko narodno suverenost v federativni Jugoslaviji, njegovi predstavniki (nekomunisti Josip Rus, Anton Kržišnik, Darko Černej) pa so v razpravi z delegacijo Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije in Narodnega odbora osvoboditve Jugoslavije (NOOJ) v Kočevskem rogu aprila 1944 razmišljali o konceptu moderne večnacionalne federacije, ki bi zagotovila resnično trajno samoodločbo njenih narodov. A vodilna sila jugoslovanskega NOB, Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), je »potegnila zasilno zavoro in se odločila uveljaviti federativni koncept,

38 Ibid., 255.

39 Ibid., 260.

40 Ibid., 263.

41 Ibid., 264–65.

kakršnega so vzpostavili boljševiki v Sovjetski zvezi«. ⁴² Avtor nadaljuje, da so jugoslovanski komunisti tudi pri nacionalnem vprašanju sledili boljševiškem vzorcu, ki mu je bila država, tudi večnarodna, samo instrument za doseg komunistične družbe in politične ureditve.

V tem času protirevolucionarni tabor ni oblikoval nobenega pomembnejšega programa ali prispevka za slovenski narodni program, tedanjo domobransko prisego pa moramo uvrstiti med klasične kolaboracionistične pojave. ⁴³ Politična misel protirevolucionarnega tabora je, zavedajoč se svoje nemoči, skušala vplivati na obstoječe razmere. Oktobra 1944 so ustanovili Slovenski narodni odbor (SNO), ki je podal narodno izjavo. Po svojih narodnih zahtevah in strukturi je bila močno podobna narodnim izjavam OF. ⁴⁴ Odbor je 3. maja 1945 pripravil sejo improviziranega slovenskega parlamenta, ki je razglasil slovensko narodno državo kot del federativne Kraljevine Jugoslavije. Avtor poudari, da razglas ni imel nikakršnega pomembnega političnega učinka, saj SNO ni razpolagal z nobeno omembe vredno vojsko, domobranci so še vedno nadzorovali Nemci, partizani so bili že poldrugo leto priznana zavezniška vojaška sila, NOOJ z Josipom Brozom Titom na čelu pa je bil mednarodno priznana vlada nove Jugoslavije. Zadnji relevantni slovenski narodni program v drugi svetovni vojni je podal Edvard Kardelj. Ob ustanovitvi Narodne vlade Slovenije, 5. maja 1945 v Ajdovščini, je dejal: »Nova Jugoslavija je prinesla resnično svobodo slovenskemu narodu in uresničenje zgodovinske težnje po osvoboditvi in združenju vseh njegovih delov.« ⁴⁵ Avtor obdobje druge vojne zaključí z besedami: Verjetno je bila v tistih dneh večina Slovencev iskreno srečnih zaradi konca vojne in prepričanih, da bo osvoboditev Slovenije do vseh njenih etničnih meja trajno ostala in da je NOB uresničila slovenski narodni program Zedinjeno Slovenijo. To razporeditev pa je kalila nova komunistična oblast, ki se je sistematično kruto, s smrtjo, maščevala svojim političnim nasprotnikom, največ, več kot 15.000, takoj po koncu vojne vrnjenim domobrancem. S tem je bilo prizadetih veliko družin. ⁴⁶

6.

Zgodovina slovenske politične misli preide na čas po drugi svetovni vojni. Avtor ugotavlja, da so Slovenci poleg priborjene Združene Slovenije, okleščene na zahodu in na severu, s partizanskim protiokupatorskim bojem dosegli bistveno spremembo svojega narodnopolitičnega položaja – status močno avtonomne slovenske republike v jugoslovanski federaciji. Ob tem pozitivnem dosežku pa je treba upoštevati tudi negativno plat partizanskega boja, ki je pod vodstvom komunistične partije izpeljal komunistično revolucijo boljševiškega tipa. Ta je v življenje naroda po vojni vsiljevala

⁴² Ibid., 270.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid., 273.

⁴⁵ Ibid., 276.

⁴⁶ Ibid., 277.

monistični ideološkopolitični in socialnoekonomski sistem. Režim je z represijo preprečeval vsako nasprotno politično opcijo. Z leti se je politična in policijska represija omilila in z rastočim gospodarstvom in življenjskim standardom je režim pridobil na svojo stran veliko večino delavskega razreda, pa tudi nekaj intelektualcev, idealistov in karieristov.

Prunk podrobno razčleni ideološki in politični sistem povojne Slovenije in Jugoslavije. Komunistična partija je svojo dominacijo po boljševiškem vzoru izkoristila na vseh področjih življenja. Vodilni ideolog in načrtovalec slovenskega in jugoslovanskega družbenopolitičnega in idejnega razvoja je bil Slovenec Edvard Kardelj. »Res so bili poleg njega še drugi komunisti iz drugih republik, zlasti iz Srbije, toda Kardeljev prispevek in z njim prispevek Slovencev je ostal z velikimi črkami zapisan v zgodovino jugoslovanskega socializma.«⁴⁷ Kardelj je to pokazal že kot glavni snovalec ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije leta 1946, ki je odrazila boljševiški koncept revolucionarne države; boljševiki so ga *mutatis mutandi* sprejeli od prvih modernih revolucionarjev v evropski zgodovini, francoskih jakobincev, in so ga še izpopolnili v dolgo obstoječo obliko – diktaturo proletariata. Ustava je vsilila samo eno idejno monistično marksistično-leninistično mišljenje. Kardelj je uveljavil tudi načelo enotnosti zakonodajne in izvršilne oblasti, kar je bil največji korak komunističnega političnega sistema stran od demokracije. Tu avtor opozori, da so že razsvetljenki misleci uveljavili načelo tripartitnosti oblasti – zakonodajne, izvršilne in sodne. Leta 1947 so sprejeli ustavo Ljudske republike Slovenije, ki je zagotovila formalno in zakonsko pokritje za »absolutno totalitaristično vladavino KPS, njenega CK in politbiroja«.⁴⁸ Ustava je bila »temeljni okvir ustavnopolitičnega življenja slovenske republike do njene osamosvojitve leta 1991, čeprav je bila večkrat prilagojena spreminjajočim se političnim razmeram v jugoslovanski federaciji«.⁴⁹ Po sporu z Informbirojem leta 1948 so dve leti kasneje kot korektiv sovjetskemu ideološkemu in družbenopolitičnemu vzorcu uvedli delavsko samoupravljanje. V Jugoslaviji se je začela dolgoletna eshatologija, ki je načelno gradila na neposredni demokraciji delavskega razreda, čeprav mu v realni politiki partija nikoli ni zaupala odločilne idejne in politične vloge, ampak jo je namesto njega udejanjala sama. To je bila kopija Leninove iznajdbe vloge avantgarde namesto nerazvitega delavskega razreda, ki se je lahko udejanjala samo v zaostalih družbah. V bistvu je bil to korak v stran od Marxove teorije.⁵⁰

Avtor predstavi prvo kritiko obstoječega političnega sistema in njegovih družbenih razmer. Leta 1951 je prišla s strani enega od ustanoviteljev OF, krščanskega socialista Edvarda Kocbeka. V politično misel je vnesel očitek, da partija vzdržuje ozračje obsedenega stanja, ki ne dopušča nazorske svobode. Opozarjal je, da ljudske množice niso zgolj orodje zgodovine in predmet oblasti. Komunistom je očital, da ne razločujejo med vero in političnim katolicizmom (t. i. »klerikalizmom«) ter med katolištvom in t. i. »reakcijo«. Kocbek se je s partizansko »tovarišijo« razšel naslednje

47 Ibid., 286.

48 Ibid., 294.

49 Ibid., 292.

50 Ibid., 297.

leto, ko se je bil po ideološko-literarnih napadih na svojo novelistično zbirko *Strah in pogum* prisiljen umakniti iz političnega življenja. »Kocbekov problem je bil najpomembnejši dogodek, ki kaže, kako je slovenska partija krenila na pot ideološkega in političnega monizma in za mnogo let blokirala svobodo in pluralizem v humanističnih in družbenih znanostih na Slovenskem, huje kot npr. pri Hrvatih in Srbih.«⁵¹ In ko je v letih 1953–1954 eden od vodilnih jugoslovanskih komunistov, Milovan Đilas, stopil vstran od marksistično komunističnega idejnega ekskluzivizma in mesijanske vloge delavskega razreda, predlagal ukinitvev komunističnega partijskega monopola in dopustitev še ene, socialnodemokratske stranke ter se temeljno razšel z marksizmom-leninizmom, se ga je, nasprotno, izrazito oklenil Edvard Kardelj. V ideološkem in političnem obračunu Zveze komunistov Jugoslavije (prej KPJ) z Đilasom je uporabil argumente najbolj ortodoksnih leninističnih komunistov, ki so jih ti izrekli v zavrnitvi socialne demokracije. V Sloveniji Đilasov nastop ni imel večjega odmeva. Njegovo izjemno libertarno in prodorno misel v razvoju socialistične družbe je enostavno zadušila mogočna senca Edvarda Kardelja. »Ta senca je potem skoraj popolnoma zavrla razvoj slovenske politične misli za skoraj celo desetletje.«⁵²

Ko je Kardelj v desetletju 1950–1960 vedril in oblačil na obnebu slovenske politične misli, je leta 1957 izšla druga izdaja njegovega *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja*. K njej je napisal obsežno spremno besedo, poskus teoretičnega razmisleka o razvoju naroda v moderni socialistični dobi, v kateri naj bi komunistično delavsko gibanje narode demokratično pretopilo v občečloveško skupnost. Tu se je Kardelj »najbolj spotaknil«, saj so dolga desetletja po Kardeljevi napovedi narodi še vedno živi, komunistično gibanje pa je v našem delu sveta izginilo z odra zgodovine. Po avtorjevi oceni je bil Kardelj »površnega znanja, ki pa ga je znal skriti za voluntaristično utopično eshatologijo marksističnega socializma, ki bo prevrednotil vse človeške in družbene manifestacije, tudi narodno vprašanje. Sam je bil, vsaj videti je tako, resnično prepričan o svoji preroški voditeljski vlogi. Žal ali pa na srečo se takšni voluntaristični utopični projekti razmeroma hitro končajo.«⁵³

In v tem času je v slovenski politični prostor udarila Pučnikova kritika socialistične družbene stvarnosti in njenih ideoloških iluzij. Filozof (kasneje se je udeleževal predvsem kot sociolog) Jože Pučnik je ugotavljal, da sterilni ideološki monopolizem in ekskluzivni profesionalizem oblast oddaljujeta od ljudi in ustvarjata prepad med uradno ideologijo in njihovim miselnim svetom. Avtor spomni, da sta bili Pučnikova in Đilasova usoda enaki. Oba sta bila obsojena na daljše zaporne kazni, Pučnika so tudi pretepali. Postal je prvi komunistični disident v Sloveniji, ostal pa socialni demokrat bernsteinovske usmeritve.⁵⁴

Nadaljnji razvoj je potekal takole: v začetku šestdesetih let je Kardelj v Sloveniji vzpostavil popoln politični mir, nadzor in sterilnost. V letih 1961–1962 pa je prišlo do zavrnitve srbskega unitarističnega in centralističnega stališča, ki ga je v polemičnem

51 Ibid., 301–02.

52 Ibid., 305.

53 Ibid., 307.

54 Ibid., 310.

nastopu proti srbskemu pisatelju in politiku Dobrici Ćosiću izrazil literarni teoretik in nekdanji vodstveni član KPS Dušan Pirjevec. Leta 1963 je Kardelj pripravil novo jugoslovansko ustavo (tedaj Socialistične federativne republike Jugoslavije), po kateri je o vseh bistvenih vprašanjih jugoslovanske družbe še vedno odločala zveza komunistov (prej komunistična partija), skupaj s transmisijo – Socialistično zvezo delovnega ljudstva. Vse, kar se je na področju slovenske politične misli v tem času pisalo, je bilo komunistično, popolnoma v skladu s predstavo vodstva Zveze komunistov Slovenije (ZKS) in Edvarda Kardelja. Je pa konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let v slovenski narodni politiki prišlo do zanimivega pojava »partijskega liberalizma«, nastopa liberalne struje v ZKS, ki je na čelu s Stanetom Kavčičem Slovenijo skušala popeljati na novo pot razvoja, temelječega na modernih tehnoloških perspektivnih panogah. Avtor ob tem opozori, da sta »Kavčič in njegova vizija praktično in tudi deklarativno ostajala še vedno v orbiti samoupravnega socializma enostrankarskega političnega sistema«. ⁵⁵

ZKS je z »liberalizmom« v svojih vrstah obračunala. Po obračunu je Kardelj z novo jugoslovansko ustavo (1974) komunistični sistem nadgradil z modificirano samoupravno socialistično inačico in še enkrat uzakonil eno samo osišče jugoslovanske družbe, partijo, kar je preprečevalo, da bi se nasproti njej razvila še druga konkurenčna sila. Prunk dobro opaža, da je bil Kardelj prevzet od »svoj[ega] teoretsk[ega] talent[a] in teoretsk[e] voditeljsk[e] vlog[e]«. ⁵⁶ Če dodam, je tak odnos do Kardelja živel tudi v slovenskem političnem vrhu in partijski strukturi. Leta 1977 je napisal svoj labodji spev, voluntaristični ideološki esej *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, v katerem je »poskušal dati marksizmu-leninizmu čim bolj novo obliko, pa vendar ostati zvest tej utopistični doktrini«. O tem je govorila tedaj široko poudarjana formulacija: »Sreče človeku ne more dati država, niti sistem, niti politična stranka. Srečo si lahko človek ustvari samo sam.« Prunk dobro poudari, da je Kardelju tu »zmanjkalo poguma, da bi navedel še najpomembnejši element, ki tudi ne more človeku zagotoviti sreče – ideologijo, na kateri temelji vsa marksistična doktrina«. ⁵⁷

Slovenska politična misel je na prelomu šestdesetih v sedemdeseta leta dobila še eno razsežnost. Tedaj so o narodnemu vprašanju začeli razmišljati tudi nekomunisti, predvsem literati, literarni kritiki in drugi kulturni delavci, zbrani ob reviji *Problemi*. Najvidnejša med njimi, Dušan Pirjevec in Taras Kermauner, v svoji nihilistični filozofiji in kozmopolitizmu narodnemu vprašanju nista pripisovala nobene vrednosti več. Pripadnik tega kroga, Dimitrij Rupel, je kasneje izjavil, da je tedanji krog sodelavcev revije »plaval v neidentificirani plazmi do nacionalnega«. ⁵⁸ Nasprotno pa je Edvard Kocbek narodnost označil za »bitno stanje človeka, ki traja v vseh življenjskih položajih in razvojnih dobah in ga nobena družba ali izvendružbena sila ne more ukiniti brez škode za človeštvo«. ⁵⁹ Esaj, v katerem je to zapisal, je ostal v rokopisu in ga je po njegovi smrti objavila krščansko personalistična *Revija 2000*.

55 Ibid., 314–15.

56 Ibid., 317.

57 Ibid.

58 Ibid., 319.

59 Ibid., 320.

Zgodovina slovenske politične misli zajema tudi povojno politično misel zamejskih Slovencev. Za Slovence v Italiji njeno izhodišče postavi še v vojno, ko se je na Primorsko in v Istro razširila OF. Na razmere med tržaškimi Slovenci je nato vplival razkol leta 1946 na meščansko skupino in njej nasprotno OF. V Italiji so Slovenci strukturirali pluralistično politično življenje, ki ga je obremenjevala nestrpnost med obema idejnopolitičnima taboroma. V kasnejših letih je prišlo še do novih političnih razlik na obeh straneh. Pomembna je bila akcija demokratične strani – organiziranje kulturnih srečanj v Dragi, ki se nadaljujejo v današnji čas. – Tudi na avstrijskem Koroškem se je med vojno razširil NOB. Po vojni so se koroški Slovenci ne glede na svetovnonazorske razlike organizirali v OF, konec štiridesetih let pa sta se izoblikovali ločeni socialistično liberalna in krščansko demokratična stran. Ne glede na ideološke razlike sta pri narodnostnih vprašanjih tesno sodelovali. Pomembna manjšinska institucija je postal Znanstveni inštitut v Celovcu, ustanovljen leta 1971, ki prispeva pomembna znanstvena spoznanja tako levosredinskim kot konservativno usmerjenim pripadnikom manjšine v njihovih kulturnih in političnih akcijah. Družbena marginalizacija slovenske manjšine pa se nadaljuje. Slovenski jezik izginja ne samo iz dela javnosti, temveč tudi iz družin na južnem Koroškem.⁶⁰

V avtorjevem pogledu na razvoj povojne politične misli odločilno zarezo predstavlja smrt Edvarda Kardelja leta 1979. Tedaj se je »slovenskim marksistom porušil vir Hipokrene, po drugi strani pa so se nemarksisti otresli strahu pred Kardeljevo kritiko in sankcijami«. ⁶¹ V začetku osemdesetih let se je odprla pot do konstruktivne kritike socialističnega samoupravljanja in mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Slovenska kulturna in širša javnost se je sredi osemdesetih let in v njihovi drugi polovici začela poudarjeno oglašati v obrambo slovenske kulture in suverenosti v dušeci jugoslovanski federaciji. *Revija 2000* je posebej obravnavala narodno vprašanje in pri tem sledila slovenskemu afirmativnem stališču s pravico do samoodločbe. Leta 1987 je liberalno in socialnodemokrasko usmerjena *Nova revija* v svoji znani 57. številki poudarila novo koncepcijo slovenstva, utemeljenega v ustreznih ustanovah suverenega slovenskega naroda. Avtor opozori, da so novo razvojno pot slovenskega naroda pokazali nekomunisti, večinoma protikomunisti, zbrani ob tej reviji. Leta 1989 so začeli nastajati prvi opozicijski politični subjekti, ki so na velikem ljudskem zborovanju na Kongresnem trgu v Ljubljani 8. maja oznanili skupno *Majniško deklaracijo 1989* –

izjemno domišljen in odlično formuliran tekst, ki je po eni strani odražal tedanje slovenske politične potrebe, bil pa je tudi tekst slovenske politične misli dolgotrajne veljave. Noben raziskovalec slovenske politične misli niti noben politično zainteresiran slovenski državljani ne more mimo njega. Uvrščen je prav v vrh, v antologijo slovenske politične misli, tako po svoji duhovni in politični plati kakor po učinku, ki ga je povzročil. Deklaracija je namreč vodila neposredno v demokratizacijo slovenskega političnega življenja in v narodno državno 'samostojnost in neodvisnost'. ⁶²

60 Ibid., 335–45.

61 Ibid., 322.

62 Ibid., 328.

7.

Obsežno presojo politične misli avtor nadaljuje s prikazom novega časa, ki je tekkel po novih zakonitostih – politični demokratizaciji, pluralizaciji, socialnem tržnem gospodarstvu in nacionalni emancipaciji. Leta 1990 so ustanovili Demos, zvezo nosilnih opozicijskih sil, ki si je za cilj zastavila vzpostavitev civilne družbe, vključno s pravno državo in pluralistično demokracijo ter nacionalno in gospodarsko suverenostjo. Ti zahtevi sta bili tudi najpomembnejša vsebina *Majniške deklaracije* 1989. Prunk oceni, da je bil Demosov program »politično najbolj demokratičen in humanističen po svoji antropološko-politični naravi ter najbolj vsestranski po svoji vsebini, saj se je dotikal vseh življenjskih področij. To mu daje posebno moralno politično težo v slovenski zgodovini.« Demos je bil zmagovalec volitev v slovensko skupščino istega leta – prvi demokratično izvoljen slovenski predstavniški in oblastni organ. Ob njegovem konstituiranju je predsednik skupščine France Bučar izjavil, da se s tem končuje državljanska vojna, ki je Slovence »lomila in hromila skoraj pol stoletja«. ⁶³ Tu avtor opozarja, da se je Demosu

uspel[o] vzdržati sprejetja lustracijskih zakonov in noben vidni partijski funkcionar ni bil odstavljen s politične ali gospodarske funkcije. Tudi vsi najbolj vneti marksistično usmerjeni in kompromitirani znanstveni in kulturni delavci so ostali v svojih službah. Demos je hotel ohraniti narodno enotnost za naloge, ki so bile pred njim. To pa je bila družbenopolitična tranzicija iz socialističnega sistema v demokratični politično pluralni sistem in vzpostavitev samostojne, neodvisne slovenske države. Nekaj se je sicer zatikalo pri družbenopolitični tranziciji, ki je le počasi dobivala realno vsebino. Bolje se je odvijala slovenska narodnopolitična osamosvojitve, ki jo je družno podpirala večina Slovencev in jo celo ubranila pred agresijo jugoslovanske srbske armade. ⁶⁴

Pot do nje je vodila prek, po avtorjevem poudarku, najmočnejšega nacionalnega pravnega dejanja, več kot 90-odstotno podprto voljo za samostojno in neodvisno Slovenijo, izglasovano na zgodovinskem vsenarodnem plebiscitu 23. decembra 1990, Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z Deklaracijo o neodvisnosti RS, ki ju je sprejel slovenski parlament 25. junija 1991, in razglasitve samostojnosti Republike Slovenije 26. junija 1991. Ubrani so jo v vojni za Slovenijo (od 27. junija do 7. julija 1991). Zaključni slovenski akt vzpostavitve slovenskega naroda kot moderne, samostojne in neodvisne nacije z Republiko Slovenijo pa je bilo sprejetje njene ustave 23. decembra 1991. Avtor jo z vidika antropološke zgodovine oceni po poglavju o temeljnih človeških pravicah in svoboščinah, ki najbolj razkriva njen značaj. Ugotavlja, da sledi vsem demokratičnim meščanskim evropskim ustavam, vsaj od leta 1848 dalje, in vsebuje vse ključne elemente slovenske politične

⁶³ Ibid., 322.

⁶⁴ Ibid., 333–34.

kulture, kot so se oblikovali ob vstopu v moderno politiko. S sprejetjem Ustave RS, ki jo vidi kot »*vrhunec* slovenske politične misli, ki zaključuje pomembno dobo razvoja slovenske družbe«, konča svoje obsežno in pregnantno delo.⁶⁵ A navedimo še eno avtorjevo misel. Opozorilo na dejstvo, »da je tudi mali narod, ki ima močno narodno zavest, dobro razvito gospodarstvo in nadzor nad svojim ozemljem, sposoben za samostojno narodno življenje in ga morajo večji sosedje sprejeti kot enakopravnega, mnogo bolj[,] kot bi ga sprejemali v federaciji, kjer bi mu po federativnem mehanizmu vsiljevali svojo nadvlado«.⁶⁶

Prunkova *Zgodovina slovenske politične misli* je pomemben prispevek k slovenskemu zgodovinopisju. Avtor je z njo še enkrat v širšem in podrobnejšem zajemu prikazal slovenski narodno- in idejnopolični razvoj v novejši zgodovini. Zaokrožil ga je z zgodovinskim narodnodržavnim uresničenjem – po svojem temeljnem nosilcu samoslovensko osamosvojitvijo –, kasnejši čas pa prepustil obravnavi nove narodno-zgodovinske stopnje, ki riše naslednje oblike slovenske politične misli. Politično misel, ki so jo Slovenci do nastanka RS oblikovali skozi niz različnih zgodovinskih položajev, je osmisli po vseh njenih značilnostih in podrobnostih in pokazal »na nezadostnost črno-belih interpretacij slovenske zgodovine«.⁶⁷ Predstavil jo je po njeni vpetosti v čas, ki jo je rojeval in usmerjal, in se posvetil njeni temeljiti razčlembi in razjasnitvi. Avtorjev pogled na razvoj slovenske politične misli nadgrajuje še vrsta pronicljivih opozoril, poudarkov in pojasnil, ki povedno prikazujejo njene ideološke, politične, družbene in socialne razsežnosti. Zgodovinska podoba Slovencev je sedaj še preglednejša in jasnejša. Dopolnjuje jo tudi slikovna predstavitev vseh njenih najpomembnejših snovalcev in dokumentov v letih 1848–1991. Z *Zgodovino slovenske politične misli*, temelječo na avtorjevi dolgoletni raziskovalni in spoznavni izkušnji ter moči, smo dobili delo, ki prepoznavno prispeva k vedenju o nas samih in razumevanju razmer, ki so oblikovale slovenskega človeka v prejšnjih dobah in deloma tudi še v današnji. To je tudi očitni pomen Prunkove *Zgodovine*.

65 Ibid., 358.

66 Ibid., 131.

67 Janez Markeš, »Jezik, ki je rodil politično misel,« *Delo*, 29. 8. 2023, 17.

Viri in literatura

Časopisni viri

- *Delo*, 2023.

Literatura

- Perovšek, Jurij. »Janko Prunk – osemdesetletnik.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 62, št. 2 (2022): 203–14.
- Prunk, Janko. *Nova slovenska samozavest: pogovori s slovenskimi političnimi prvaki*. Ljubljana: Lumi; Panatal, 1990.
- Prunk, Janko. *Racionalistična civilizacija: 1776–2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo 2000, 1986.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768–1992)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992 (i. e. 1993).
- Prunk, Janko. *Zgodovina Evrope v dobi racionalistične civilizacije 1775–2015*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Prunk, Janko. *Zgodovina slovenske politične misli*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2023.
- Prunk, Janko in Marjetka Rangus. *Sto let življenja slovenskih političnih strank 1890–1990*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2014.
- Prunk, Janko in Cirila Toplak. *Parlamentarna izkušnja Slovencev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.

Jurij Perovšek

ON THE FORMATION OF SLOVENIAN (SELF-)AWARENESS AND THE WILL FOR NATIONAL EMANCIPATION

SUMMARY

In his monograph *Zgodovina slovenske politične misli* (The History of Slovenian Political Thought (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2023)), Janko Prunk demonstrates that, in addition to the cultural and national thought that guided the Slovenian people on their path to national self-awareness and emancipation, the Slovenians also developed their political thought. It came to life during the Spring of Nations and the revolutionary period of 1848, spurred by the demands from intellectuals, students, and clergy for a United Slovenia (an administratively and politically unified Slovenian territory within the Habsburg Monarchy). In his analysis of its subsequent development, the author concludes that, after the revolution's defeat, the Slovenian nationalist

movement in the 1850s was stifled by neo-absolutism. The most that Slovenians could do was engage in cultural work. This was followed by national emancipation efforts in the 1860s. In 1868, the so-called Young Slovenians – the liberal wing – founded the political newspaper *Slovenski narod*, which, in terms of its platform, focused on federalist national-political demands and emphasised the importance of faith and the Church. At the same time, the so-called “*taborsko gibanje*” (a mass-gathering movement) began – open-air people’s rallies organised from 1868 to 1871. The movement campaigned for the Slovenian national programme: United Slovenia. The movement’s demands were so broadly all-Slovenian in nature that they were capable of uniting both the “Young Slovenians” and the conservative-minded “Old Slovenians”, who relied on support from the Catholic Church.

The author then focuses on the dispute between the Young and Old Slovenians, which arose after the end of the mass-gathering movement. The dispute had an ideological and political basis, though there were no significant differences between the two camps regarding the United Slovenia programme. According to the author, the Young Slovenians were not particularly ideologically motivated. They even explicitly emphasised the moral value of Christianity and the Church’s role in the national awakening. However, the opposing side’s resolute rejection of the Young Slovenians was rooted in a desire to defend its leading position in the Slovenian nation. In the ideological sense, the Old Slovenians drew on the encyclical of Pope Pius IX. With its list – the *Syllabus* of the eighty “greatest and most important errors” of modern times – *Quanta Cura* rejected all the ideological, political, and cultural developments of the Enlightenment, namely liberalism. In 1873, after the mass-gathering movement, the Catholic side also established its own political newspaper, *Slovenec*, which advocated a conservative, legalistic programme that made no mention of fundamental human and civil rights, championed Slovenian national identity and the Catholic Church, and opposed liberalism.

Slovenian politics also adopted the idea of unity. This put an end to the conflicts between the two factions of the national movement, which had been growing increasingly frequent in the 1870s. The author concurs with the established view that the so-called “*slogaštvo*” (Concord) – a tactical political alliance that manifested as a form of resistance against Germanism – was more or less just a truce, since principles follow their own course. This alliance endured until the early 1890s. Meanwhile, in 1884, Anton Mahnič, a professor of theology in Gorizia, intervened in ideological developments and laid the foundations for aggressive Catholicism among the Slovenians through his well-known work *Dvanajst večerov* (*Twelve Evenings*). Under his leadership, systematic ideological-political, cultural-educational, and socio-economic guidelines for the activities of Catholics were formulated at the First Slovenian Catholic Rally in 1892. The author concludes his account of the Austrian period with a description of Janez Evangelist Krek’s socio-economic work, through which he secured decisive political support for the Catholic Party by organising a cooperative movement to promote self-help among farmers. Alongside it, a social democratic party and a

liberal party were also formed in the 1890s. At the beginning of the 20th century, two intellectual groups also emerged: the Masarykists (advocating a form of reformist socialism) and the National Radical Youth, part of the liberal intellectual circle (characterised by its opposition to political Catholicism, which already veered towards anti-Catholicism, and by the Yugoslav unitarian national programme). Neither group formed an independent party. The author also highlights the central theme of national political thought before the outbreak of World War I: the plan for a third, Yugoslav state-legal entity within the Habsburg Monarchy. This was primarily the platform of the Catholic Party, but no actual state-legal changes occurred in the Monarchy. The Slovenian national programmes of that period were characterised by Yugoslav national unitarism, which prevailed across all three political camps.

In the centralised and unitarian Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes/Yugoslavia, the national question represented the central political problem. The author presents the division of Slovenian political thought into autonomist-federalist and unitarian-centralist camps. The strongest Slovenian political party – the Catholic Slovenian People's Party – was the leading autonomist-federalist force, while the most prominent advocates of centralism and unitarianism were found in the liberal and socialist camps. In ideological terms, Slovenian politics was most strongly shaped by the conflict between political Catholicism and liberalism – a legacy carried over from the Austrian era into the new state. Meanwhile, both bourgeois parties – the Catholics and the Liberals – were staunchly opposed to communism. The author emphasises that two extremes emerged in Slovenia prior to World War II. The communists – a clone of Russian Bolshevik communism, trapped in a voluntaristic vision of a workers' communist revolution – were on one side, while the other side was dominated by ultra-Catholicism as the opposing ideological and political foundation.

The author assesses the period of World War II by examining the initial political situation in Slovenia following the invasion of Yugoslavia in 1941. He points out that at that time, Slovenians were left without the necessary democratic and effective political force to organise anti-fascist resistance. This paved the way for the Communist Party's resistance movement, which from the outset had also directed its activities towards its revolutionary goals: the establishment of a soviet society in Slovenia. The author outlines the programme and political foundations of what was initially a pluralistic Liberation Front. These foundations underpinned the organisation's national liberation and emancipation programme and later enabled the exclusive communist takeover of its leadership in 1943. He also presents the statements on national liberation issued by the former Slovenian ruling elites that opposed the Liberation Front. In terms of their national demands and structure, they were very similar to the Liberation Front's national declarations.

The civil war was a bitter chapter in Slovenian history. The author attributes its causes to the Communist control of the national liberation resistance or struggle, to so-called revolutionary justice, and to the simultaneous fight against the Partisan movement in the name of anti-communism. The communists were the deliberate and

direct instigators of the civil war and thus its principal culprits. We should also note the author's finding that, with the Home Guard's oath of allegiance to Adolf Hitler at the Bežigrad Stadium in Ljubljana in 1944, the counterrevolutionary side entered into an overt collaborationist relationship with the German occupiers.

Regarding the period following World War II, the author finds that, in addition to the return of the Primorska (Littoral) region to Slovenia, the Slovenians achieved a significant change in their national political status through the Partisans' struggle against the occupying forces – namely, the status of a highly autonomous Slovenian republic within the Yugoslav Federation. However, alongside this positive achievement, we should also take into account the negative aspects of the Partisan struggle, which, under the leadership of the Communist Party, led to a Bolshevik-style communist revolution. After the war, the latter imposed a monistic ideological-political and socio-economic system on the nation. The author emphasises that, following the Bolshevik model, the Communist Party exploited its dominance across all areas of life. The leading ideologue and architect of Slovenian and Yugoslav socio-political and ideological development was Edvard Kardelj, a Slovenian. In 1948, workers' self-management was introduced as a corrective to the Soviet ideological and sociopolitical model, though with only one focal point in Slovenian and Yugoslav society – the Party – which prevented the emergence of any competing force to challenge it. The critics of the existing political system and its social conditions (e.g. Edvard Kocbek, Milovan Đilas, Jože Pučnik) were silenced and excluded from political and social life. During this period, the Slovenian minorities in the neighbouring countries developed a pluralist political landscape. The author underlines that Kardelj's death in 1979 paved the way for constructive criticism of socialist self-management and interethnic relations in Yugoslavia. In 1987, the liberal and social-democratic magazine *Nova revija*, in its famous 57th issue, highlighted a new concept of Slovenian identity, grounded in the appropriate institutions of the sovereign Slovenian nation. The new path of development for the Slovenian nation was charted by non-communists – mostly anti-communists – who contributed to this magazine. At a large public rally in Kongresni trg square in Ljubljana on 8 May 1989, the opposition's political groups announced the joint *May Declaration of 1989*, which led directly to the democratisation of Slovenian political life and to the nation's state sovereignty and independence. In 1990, the so-called Demos coalition was founded – an alliance of leading opposition forces striving to establish a civil society, including the rule of law, a pluralistic democracy, and Slovenian national and economic sovereignty. Demos won the Slovenian Assembly elections that same year and was the primary political force behind the movement for an autonomous and independent Slovenia. The author highlights the historical support this goal received at the nationwide plebiscite on 23 December 1990. The establishment of the Slovenian state and its proclamation took place on 25 and 26 June 1991. The establishment of a modern, sovereign, and independent nation culminated in the adoption of the Constitution of the Republic of Slovenia on 23 December 1991. From the perspective of anthropological history, the author evaluates it in light of

the chapter on fundamental human rights and freedoms, which best reveals its character. He notes that it follows all democratic bourgeois European constitutions, at least from 1848 onward, and contains all the crucial elements of Slovenian political culture as they took shape when the new state entered modern politics. The author regards the Constitution of the Republic of Slovenia as the *pinnacle* of Slovenian political thought, marking the end of a vital era in the development of Slovenian society. By elaborating on the Constitution of the Republic of Slovenia, Janko Prunk concludes his extensive and incisive work. *The History of Slovenian Political Thought*, drawing on the author's many years of research and intellectual experience, is a significant contribution to Slovenian humanities. With this monograph, we have gained a contribution that significantly advances our knowledge of ourselves and our understanding of the circumstances that have shaped the Slovenian people in the past and, to some extent, continue to do so today.